

FRANÇOIS GEORGEON • Sultan Abdülhamid

FRANÇOIS GEORGEON 1942'de doğdu. École des langues Orientales'i bitirdi. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) bünyesindeki "Türk ve Osmanlı Araştırmaları Bölümü"nün yöneticisidir. Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye tarihi üzerine çalışmaları olan Georgeon'un Türkçede yayımlanmış başlıca eserleri şunlardır: *Aux origines du nationalisme turc, Yusuf Akçura (1876-1935)*, Paris, 1980 [*Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*], çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998]; *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* (Paul Dumont'la birlikte), çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999; *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, (yay. haz.), çev. Meltem Atik-Esra Özdoğan, YKY, 1999; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak* (Paul Dumont'la birlikte), çev. Maide Selen, İletişim Yay., 2000; *Doğu'da Mizah*, (yay. haz.), çev. Ali Berktaş, YKY, 2001; *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930) Seçilmiş Makaleler*, çev. Ali Berktaş, YKY, 2006.

Homer Kitabevi, 2006 (1 baskı)

Abdülhamid II, le sultan calife

© 2003 Librairie Arthème Fayard

İletişim Yayınları 1779 • Biyografi Dizisi 20

ISBN-13: 978-975-05-1078-6

© 2012 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2012, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI L'illustration, 9 Eylül 1876

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DIZIN Cem Tüzün

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FRANÇOIS GEORGEON

Sultan Abdülhamid

Abdülhamid II, le sultan calife

ÇEVİREN *Ali Berktaş*

Dounia'ya

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	13
------------	----

İLK SÖZ

BİRİNCİ BÖLÜM

Bir Sultanın Doğuşu, Bir İmparatorluğun Yeniden Doğuşu	23
Doğu Sorunu ve Tanzimat 24 • 19. yüzyılın ortasında bir Osmanlı şehzadesi 30 • Avrupa'ya yaptığı erginlenme seyahati 39 • Kaos ve kaostan çıkış yolları 45	

BİRİNCİ KISIM

DOĞU KRİZİNDE ABDÜLHAMİD

İKİNCİ BÖLÜM

Şehzadeden Sultana	55
Nasıl veliahd şehzade olunur? 56 • İktidar yolu 62 • Meçhul bir sultan 69 • İlk bağımsızlık işaretleri 74	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Abdülhamid ve Midhat Paşa	79
Kanun-ı Esasi: Orta yol 80 • Tersane Konferansı ve başarısızlığı: Midhat'ın kabahati 83 • Midhat Paşa	

sürgün edilir 88 • Sultan Meclis'i topluyor 93 • Savaşta doğru 100

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sultan: Savaşta ve Barışta.....105

İki imparatorluğun çarpışması 106 • Osmanlı ordusunun çöküşü 112 • Abdülhamid Meclis'ten kurtuluyor 116
• Tuhaf bir barış 120 • Başarısız bir darbe 125 • Bir Osmanlı toprağı nasıl kaybedilir? Kıbrıs'a elveda 130

BEŞİNCİ BÖLÜM

Berlin'i Unutmak.....137

Aşağılama kongresi 138 • İmparatorluğun yeni haritası 144 • Vilayetlerde asayişiyeniden sağlamak 147 • Abdülhamid ve İngiltere: Kuşku 149 • Abdülhamid duruma el koyuyor 154 • Midhat Paşa'nın ortadan kaldırılması 159 • İflasa son vermek 163

İKİNCİ KISIM

ABDÜLHAMİD İMPARATORLUĞU

ALTINCI BÖLÜM

Yıldız, Abdülhamid'in Sarayı.....173

Bir saray-ı âmire'nin doğuşu 174 • Köşk biçiminde bir saray 177 • Kent içinde bir kent 181 • Burjuva sultan 185
• Yine de harem 194

YEDİNCİ BÖLÜM

Mutlakiyetçi Bir Rejim.....201

İktidarın merkezinde 202 • Devlet aygıtına el konuyor 208 • Hafiyelik ve sansür 217 • Mutlakiyet araçları: Hazine-i Hassa 225

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Vilayetlerin Önemi.....233

Osmanlı vilayetleri, teori ve pratik 234 • Sultan ve "memalik-i mahrusa" 239 • Bir vali portresi 245 • Arap vilayetleri öne çıkıyor 251 • İmparatorluğun sınırlarında 255

DOKUZUNCU BÖLÜM

Hilafet Siyaseti	263
Ebubekir'den Abdülhamid'e 263 • Hilafet ne işe yarar? 268 • Hilafet, kullanım kılavuzu 271 • Kutsal yerlerin hizmetinde 277 • Batı'nın korkusu: Panislâmizm ve cihat 285	

ÜÇÜNCÜ KISIM

BİR KRİZDEN DİĞERİNE

ONUNCU BÖLÜM

İç Dönmenin Olanaksızlığı	297
Balkanlar'dan sonra Kuzey Afrika 297 • Abdülhamid Mısır sorunuyla karşı karşıya 305 • Almanya ile yaklaşma 311 • Kızıldeniz'den Rumeli'ye 317 • Abdülhamid İmparatorluğu'nda büyük güçler 324	

ON BİRİNCİ BÖLÜM

İslahatçı Sultan	333
Abdülhamid'e göre devlet 334 • Orduyu modernleştirmek 340 • Maarif alanındaki ilerlemeler 347 • İlk muhalifler 351 • 1889 yılının bazı olayları 357	

ON İKİNCİ BÖLÜM

Sağlamaştırma Çabaları	365
Rejimin güçlenmesi 366 • Abdülhamid ve aşiretler 371 • İç kolonizasyon çabaları 376 • İmaj politikası 381 • Milliyetçi karışıklıklar 389	

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yeni Bir Doğu Krizi	395
Ermeni ıslahatı karşısında Abdülhamid 397 • Sonbaharla gelen büyük katliamlar 404 • Kriz büyüyor 411 • Abdülhamid hal edilecek mi? 415 • "Kızıl Sultan" 423	

DORUK NOKTASI VE DÜŞÜŞ

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sultan ve Tebaası	433
Sadece yirmi beş milyon Osmanlı mı? 434 • Müslüman muhacirler: Hamid İmparatorluğu açısından bir şans 438	
• Hiçbir zaman olmadığı kadar çokuluslu 443 • Toplumsal sahnede yeni aktörler 448 • Sansüre rağmen kültür 452	
• Sultan-halifenin payitahtı 455	

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Saltanatın Doruk Noktası	461
İmparatorluk zaferle yeniden tanışıyor 462 • Jön Türklerin yola getirilmesi 466 • II. Wilhelm'in ziyareti, diplomatik bir zafer 471 • Devasa bir proje: Bağdat Demiryolu 475 • Abdülhamid'in jübilesi 480	

ON ALTINCI BÖLÜM

Emperyalizmlere ve Milliyetçi Akımlara Karşı	489
Avrupa'nın vesayetini sarsmak 491 • Rejimin rayları: Hicaz Demiryolu 496 • Balkanlar'da karışıklıklar 503 • Arap vilayetlerinde krizler 513	

ON YEDİNCİ BÖLÜM

Hedef	521
Jön Türklerin yeniden uyanışı 522 • Rejimdeki sapmalar 528 • Suikast 535 • Çalkantı ve muhalefet 540 • Devrim Makedonya'da başlar 546	

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

Devrimden Devrilmeye	553
Abdülhamid ve Jön Türk devrimi: Bir teveccüh hali mi? 554 • Sultan, ihtiyar paşa ve Jön Türkler 560 • Bir kez daha meşruti sultan 566 • 31 Mart [13 Nisan] Ayaklanması 572 • Devrilme ve sürgün 578	

SONSÖZ

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

Bir Sultanın Ölümü, Bir İmparatorluğun Ölümü	587
Abdülhamid'siz imparatorluk 588 • İmparatorluktan yoksun kalan Abdülhamid 590 • Sabık sultanın servetini nasıl ele geçirmeli? 593 • Beylerbeyi'nde sürgün günleri 596 • Son 600	
Sonuç	605
KROKİ VE HARİTALAR	615
SOYAĞACI TABLOSU	618
KRONOLOJİ	621
KAYNAKÇA	631
DİZİN	642

Sunuş

19. yüzyıl uzun saltanatlar yüzyılıdır. Rekor herhalde François-Joseph'e aittir. Aynı zamanda Macaristan kralı da olan Avusturya imparatoru, 1848'den 1916'ya kadar tam 68 yıl hüküm sürmüştür, 1837'den itibaren İngiltere kraliçesi, daha sonra da 1901'de saltanatı sona erinceye kadar Hindistan imparatoriçesi olan Victoria da bu yarışta onun ensesinden ayrılmamıştır. 1876'dan 1909'a dek Osmanlı sultanı ve Müslümanların halifesi olan Abdülhamid kuşkusuz böylesine uzun saltanatlarla boy ölçüşemez, ama her şeye karşın o da tam 33 yıl boyunca tahtta kalmıştır. Hanedanın kurucuları bir kenara bırakılacak olursa, Osmanlı tahtında oturdukları süre bakımından onu geride bırakan sadece iki sultan çıkmıştır: Bizim Muhteşem Süleyman adını verdiğimiz ve imparatorluğun en parlak döneminde, 16. yüzyılda 46 yıl hüküm süren Kanuni Sultan Süleyman –bu nedenle “Muhteşem Süleyman yüzyılı”ndan söz edilir– ve 17. yüzyılın ikinci yarısında da IV. Mehmed.

Abdülhamid'in imparatorluğu o meşhur seleflerinkinden farklıdır gerçi; ama artık Macaristan'dan Cezayir'e kadar uzanmasa bile, yine de heybetli bir toprak parçası oluşturmaktadır. Üç kıtada, Avrupa, Asya ve Afrika'da toprakları bulunan bu imparatorluk, Adriyatik Denizi'nden Basra Körfezi'ne ve Kafkas-

ya'dan Tunus Naibliği'ne kadar yayılmaktadır. Ayrıca olağanüstü bir jeopolitik konuma sahiptir: Hem Doğu Akdeniz'e çıkışları –Boğazlar ve Süveyş Kanalı– denetimi altında bulundurmakta, hem de potansiyel büyük zenginlikler barındırmaktadır – petrol yataklarının önemi 19. yüzyıl sonundan beri bilinmektedir.

Abdülhamid bu geniş imparatorluk üzerinde kadir-i mutlak bir hükümdar olarak saltanat sürmüştür. Hiç kuşkusuz Osmanlı tarihinde onunki kadar geniş bir erki elinde toplamış başka bir padişah yoktur. Batılılar, Osmanlı sultanlarını çoğunlukla mutlak hükümdarlar olarak tarif etseler de, aslında Hünkâr'ın yetkileri yeniçeri, ulema ve 19. yüzyıl başından itibaren de bürokrasi tarafından sınırlanmıştır. Ama 1826'da Sultan II. Mahmud'un topları yeniçerileri yok ederken, Batılılaşma ve laikleşme yönündeki ıslahat çabaları da ulemayı zayıflattır. Bürokrasiye gelince, Tanzimat döneminin bu yükselen siyasi gücünü Abdülhamid hızla hizaya sokmayı başarır, öyle ki onun iktidarının karşısında geleneksel dengeleyici güçlerden hiçbiri kalmaz. Ama Sultan, imparatorluğu üzerinde neredeyse mutlak egemen olarak hüküm sürerken, bu kez de “Düvel-i Muazzama”, gayrimüslim cemaatler ve yeni muhalefet hareketleri, özellikle de Jön Türkler, yetkesine yeni sınırlar getirir.

Abdülhamid, dünya tarihinin bir geçiş döneminde, Hobsbawm'ın “imparatorluklar çağı” adını verdiği dönemde hüküm sürmüştür.¹ 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa emperyalizmi dünyanın hemen her yerine yayılır, büyük devletler arasındaki gerilimler ve rekabetler şiddetlenir, milliyetler sorunu ağırlaşır, ekonomik kalkınma ve toplumsal sorunların yükselişi hız kazanır. 1876'da Avrupalıların eli dünyanın büyük bölümüne henüz uzanamamıştır. 1909'da Abdülhamid tahttan indirildiğinde ise, Afrika ve Asya'nın büyük bir parçası Avrupa egemenliğine girmiştir. Bağımsız kalmış büyük devletlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmez: Japonya, İran, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu.

* ✨ *

1 Eric J. Hobsbawm, *L'Ere des empires, 1875-1914*, Fr. çev., Paris, Fayard, 1989.

Bu kadar geniş bir imparatorluk üzerinde ve böylesine belirleyici bir dönemde, bu kadar uzun bir süre ve böylesine hatırı sayılır bir erkle hüküm sürmüş bir şahsiyet hakkında, Fransızcada çok az eser bulunmaktadır. Fransa'da yayınlanmış en son biyografi 1936 tarihlidir.² Bugünkü kaynakça çölünde bu kitaptan hâlâ başvuru eseri olarak söz edilmese, adını anlamak zahmetine katlanmazdık. Batı dillerindeki en iyi Abdülhamid biyografisi hâlâ Joan Haslip'in İngilizce yayınlanmış eseridir.³ Ama bu övgüye değer çalışma artık eskimiştir –ilk baskısı 1940 tarihlidir– ve günümüzde aşılmış bir duygusallıkla kaleme alınmış, fazlasıyla geleneksel bir biçemi vardır.

Çeyrek yüzyıldır Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu hakkında önemli araştırmalar yapıldı. Bu konuda yayınlanan tezler, monografiler, bilimsel makaleler çoğaldı. Bunların çoğu otuz kırk yıl öncesine kadar ulaşılamayan bir kaynaktan, Osmanlı arşivlerinden yararlanıyor. Özellikle de Yıldız Sarayı arşivlerinin açılması ve kullanıma sunulması, bu sultanın çağı, saltanatı ve şahsiyeti hakkında sahip olunan görüşte köklü değişikliklere yol açtı.⁴

Yine de bu arşivlerden alabildiğine yararlanan her dilde yapılmış yüzlerce çalışmaya karşın, bu araştırmaların sonuçları popüler tarih eserlerinde veya ders kitaplarında su yüzüne çıkmaya başlayamadı. Bu düzeyde işler yerinde sayarken, önyargılar ve yanlış fikirler sürüyor. Bir zamanlar dönemin dışişleri bakanlıkları için belalı bir sorun olan Osmanlı İmparatorluğu bugün de tarihçiler nezdinde aynı konumunu koruyor. Asla bir tarihe konu olmazken, deyim yerindeyse bir "İ.T.T.N.", "iyi tanımlanmamış tarihsel nesne" olarak kalıyor ve eğer şansı varsa bir paragrafta özetlenip geçiliyor. Okulda kullandığım bir ders

2 Gilles Roy, *Abdul-Hamid. Le sultan rouge*, Paris, Payot, 1936.

3 Joan Haslip, *The Sultan. The Life of Abdul Hamid II*, New York, Rinehart and Winston, 1958. Eser Fransızcaya da çevrilmiş, ama bu çeviri çok az satmıştır: Joan Haslip, *Le Sultan, la tragédie d'Abdülhamid*, Fr. çev., Paris, Hachette, 1960.

4 Bu arşivin zenginliği hakkında ilk toplu bakış için, bkz. Stanford J. Shaw, "The Yıldız Palace Archives of Abdülhamit II", *Archivum Ottomanicum*, 3, 1971, s. 211-237.

kitabında –yıllarca önce– Osmanlı İmparatorluğu, “Avrupa’nın küçük devletleri” arasında sayılıyordu.

* ✱ *

O zamandan beri çok ilerleme kaydedildi mi? Öğrenciler için hazırlanmış en son ders kitaplarında bile, Osmanlı İmparatorluğu en fazla birkaç satırı hak etmekte ve ancak uluslararası ilişkiler prizmasından süzülerek, sadece meşhur “Doğu sorunu” açısından ele alınmaktadır. Çar I. Nikola’nın meşhur formülüyle, hâlâ “Avrupa’nın hasta adamı”dır, ama bu “hasta” imparatorluğun, kendisinden daha sağlıklı görünen Habsburg ve Romanov imparatorlukları kadar hayatta kalmayı nasıl olup da başardığı sorusu asla gündeme getirilmemektedir.

Kitaplarda, Abdülhamid’e ve onun saltanatına nasıl bir yer biçildiğine bir göz atalım. Bu ders kitaplarından birinde Abdülhamid’in *başibozuklar*’ını –herhalde Kaptan Haddock’un* da ders kitaplarına girmesine az kaldı!– Bulgaristan’a gönderdiğini, bunların en iğrenç vahşet gösterilerine girip, on binlerce insanı katlettiklerini öğreniyoruz. Başka bir ders kitabına göre, “kızıl sultan” Abdülhamid, “İslâm adına Bulgarların topluca katledilmelerini buyurur (1876)”.⁵ Oysa ki “Bulgaristan katliamları” adı verilen olaylar 1876’nın Mayıs ayının başında, yani Abdülhamid tahta çıkmadan tam dört ay önce, henüz veliahd şehzade bile değilken ve basit bir şehzade olarak elinde hiçbir yetki yokken yaşanmıştır. Ve yirmi yıl sonra, 1894-1896’da ona “kızıl” sultan lakabı takılmışsa, bunun nedeni Ermenilere karşı uyguladığı baskı politikasıdır. “On binlerce kurban”ın canına mal olduğu ileri sürülen Bulgaristan katliamlarına gelince, çağdaş araştırmalar bu konuda adaleti tesis edip, verilen rakamları daha makul ölçülere çekmişlerdir.⁶

(*) Ünlü çizgi roman *Tintin*’in kahramanlarından biri; ne zaman sinirlense “les bachibouzouks” diye sövmesiyle ünlüdür – ç.n.

5 Kısa süre önce çok satan bir tarih dergisinde de aynı hata yinelenmişti: Jean-Noël Jeanneney, “Massacres et ingérence: les horreurs bulgares”, *L’Histoire*, no: 235, 1999, s. 16-19.

6 Richard Millman, “The Bulgarian Massacres Reconsidered”, *The Slavonic and East European Review*, LVIII/2, Nisan 1980, s. 218-231. Karş. aşağıda, s. 59.

Elimizdeki kitapları taramaya devam edelim. Bir ders kitabına göre, Abdülhamid “belirsiz bir anayasayı kabul eder” ve “bir ‘parlamento’ toplama sözü verir”. Anayasa “belirsiz”dir –anayasa hukuku açısından ilginç bir başlık!– ve her nedense parlamento turnak işaretine layık görülmüş ve vaat aşamasında bırakılmıştır. Oysa ki Abdülhamid saltanatının başında, (bu meşruteli ve parlamenter deneyim çok kısa ömürlü olsa da) 1876’da gerçek bir Anayasa (Kanun-ı Esasi) ilan etmiş ve ertesi yıl –milletvekilleri (mebus) ve senatörleriyle (âyan)– gerçek bir Parlamento (Meclis-i Mebusan) toplamıştır.

Yine yüksek eğitimde kullanılan bir başka ders kitabında Abdülhamid “sefih ve zalim bir adam” olarak nitelenir – insan kendini kötü bir oryantalist ressamın fırçasından çıkmış bir portrenin karşısında sanıyor. Zaten niye olmasın ki? Ama yazar daha sonra gerçek düşüncesini ele verir. Böylesine tatsız bir biçimde tanıtılan hazretin, “imparatorluğu olabildiğince yaşatmak”tan başka bir kaygı taşımadığı kanısında olduğunu söyler. Epey ilerlemiş sayılırız öyleyse!

* * *

Oysa ki konunun çapı çok geniştir. Söz konusu edilen bir insanın güzergâhı değildir sadece. Abdülhamid tahta çıkarırken, Bosna-Hersek, Kosova, Makedonya, Kıbrıs, Lübnan, Filistin, Ermenistan, Kürdistan, Kuveyt, Irak Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları içinde kalan bölgelerdi. Saraybosna, Nicosia [Lefkoşe], Beyrut, Kudüs, Basra, Kerbela, Bağdat Osmanlılar tarafından *Memalik-i Mahruse*, “iyi korunan topraklar” diye adlandırılan Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalarıydı. Okuyucu bu bölge ve kent adlarının bilinçli olarak sayıldığını fark etmiştir; son yirmi yıldır veya daha uzun bir süredir yaşadıkları dramlarla gazete manşetlerinden inmeyen adlardır bunlar. Siyonist hareketin başlangıcının, Ermenilere yönelik ilk büyük katliamların ve Ermeni ulusal hareketinin doğuşunun, Arnavut, Arap ve Kürt milliyetçiliklerinin uyanışının da Osmanlı İmparatorluğu çerçevesi içinde ve Abdülhamid’in saltanatı sırasında gerçekleştiğini, Türk milliyetçiliğinin de ilk kez onun dö-

neminde dile getirildiğini hatırlatmak bilmem gerekir mi? Batı'ya yönelik geniş bir İslâmi komplo düşüncesinin –daha doğrusu düşleminin– ilk kez bu yıllarda ifade edildiğini –o zamanlar adı “panislâmizm”di– ve Avrupa dışişleri bakanlıklarınca aynı Abdülhamid'e mal edildiğini de eklessek mi acaba? Onun saltanatı sırasında Avrupa'nın dikkatini şu veya bu davaya çekmeye yönelik, reklamcı bir terörizmin doğuşuna da tanık olunur. Yine onun saltanatı sırasında büyük devletler insani amaçlarla başka bir devletin iç işlerine karışma bahanesiyle askerî müdahalelerde bulunma kararları alırlar. Ve göç, kimlik, cemaatler arası ilişkiler, dinlerin, kültürlerin, dillerin, milliyetçi savların yan yana var olması gibi sorunlar özel bir keskinlikle gündeme gelirler. Genel tarih bağlamında böylesine belirleyici bir ân hâlâ görmezden gelinebilir mi?

Kişiliğe gelince, üzerinde düşünülecek zengin bir malzeme sunmaktadır. Otoriterdir ve neredeyse mutlak bir iktidar yerleştirmeye çalışır, her şeyi denetlemek ister, sansürü egemen kılar, tebaasını gelişkin bir muhbir ve hafiye ağıyla gözetim altında tutar. Yani ilginç bir otoriter iktidar örneği sunar; kökleri bir yandan Osmanlı siyasi geleneğine uzanan bu iktidar, bazı yönlerden 20., hatta belki de 21. yüzyılın öteki siyasi rejimlerini hatırlatmaktan veya onların gelişini haber vermekten de geri kalmaz. Ama bir yandan da imparatorluğu modernleşirmeye, ekonomiyi kalkındırmaya, demiryolları inşa etmeye, okullar açmaya, orduyu yenilemeye uğraşır. Bu modernleşirme siyasetini büyük devletlerin vesayeti dışında yürütmeyi amaçlar. Yine de tüm çabalarına karşın, onların imparatorluğun iç işlerine giderek artan müdahalesine karşı çıkamadığı gibi, 19. yüzyıl sonundaki milliyetçi akımlar dalgasının Osmanlı topraklarını da dövmesini engelleyemez. İlk bakışta bize oldukça uzak sayılabilecek bu kişilik ve onun saltanatı, çağdaş kaygılarımıza başta düşünüldüğünden daha yakındır belki de.

* ✨ *

Bu kitap ne Abdülhamid'in itibarını iade etmeyi, ne de Osmanlı İmparatorluğu'nu yüceltmeyi amaçlıyor. Osmanlılar

devrinde Balkanlar ve Ortadoğu, hatta Arnavutlar ve Kürtler şöyle sakindi, böyle sakindi diye yazılar çıkıyor zaman zaman. Osmanlı İmparatorluğu birden ideal bir formül gibi görünüyor, tüm bölge üzerinde hüküm sürüp halkların mutluluğunu ve refahını sağlamış bir *pax ottomanica*'dan [Osmanlı barışı] söz ediliyor. Bu “Osmanlı cenneti” bakışı genelde Osmanlı İmparatorluğu’nu, özelde de Abdülhamid’i sistemli biçimde şeytanlaştıran tezin tam ters yüzüdür. Bu kitap, renk temelli bir teşbihle söyleyecek olursak, “kızıl sultan”ı aklamayı hedeflemiyor. Son dönem araştırmalarının temel katkılarından yararlanarak bakış açılarını yeniden oluşturmayı deniyor. Kimseyi aklamaya çalışmadan karmaşık bir adamın güzergâhını ve icraatını anlamayı, onun dengeli ve tutarlı bir portresini çizmeyi amaçlıyor.

Biyografi yazarının işi hiç de basit değil. Abdülhamid tahta çıkıncaya, yani otuz üç yaşına gelinceye dek gölgede yaşamıştır. Sultan olduktan sonra ise kendini neredeyse tamamen sarayına hapsedmiştir. Bu nedenle okuyucu sultanı savaş alanlarında, taşra ziyaretlerinde izleyeceği, onunla birlikte gezilere veya av partilerine çıkacağı gibi beklentilere kapılmamalıdır. İstisnalar kaideyi bozamaz: Henüz yirmi beş yaşında genç bir şehzadeyken çıktığı Avrupa seyahatinde Abdülhamid’in izini sürebiliriz. Bütün bunlar bir yana, ne kadar aykırı da gelse, sultanın düşüncelerinin ilerleyişini izlemek daha kolaydır. Ölümünden önce özel kâtabi tarafından derlenip Fransızca yayınlanan *Pensées et souvenirs* adlı esere ve daha eski tarihlerde yayınlanmış hatırat parçalarına, kızlarından birinin hatıraları ve özellikle de sultanın kendisiyle birlikte çalışanlara yazdığı ve kısa süre önce arşivlerde unutuldukları köşelerden bulunup çıkartılarak yayınlanan muhtıralar da eklenmiştir.⁷ Tüm bu malzeme-

7 Ali Vehbi Bey, *Avant la débâcle de la Turquie. Pensées et souvenirs de l'ex-Sultan Abdul-Hamid*, Paris ve Neuchatel, Attinger Frères, tarihsiz [Türkçesi: *Siyasi Hatıratım*, çeviren: H. Salih Can, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1. baskı: 1974]. Tarihçilerin çoğunluğu tarafından sahici kabul edilen diğer hatırat eserleri kısa süre önce çıkan bir yayında ele alınmıştır: Alâeddin Yalçınkaya, *Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları*, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1996. Kızının hatıraları: Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım)*, Ankara, Selçuk Yay., 1984 (1. baskı 1960), Fransızcaya da çevrilmiştir: Aïché Osmanoglou, *Avec mon père le sultan Abdulhamid, de son palais à sa prison*, Paris, L'Harmattan,

ler kapalı kutuya benzeyen bir adamın düşlerini, güdülenmelerini ve tavırlarını içeriden izleme olanağı vermektedir. O sıralar hâlâ varlığını sürdüren harem-i hümayûnun dört duvarı arasında geçen özel yaşamı ise, her türlü dedikodu ve karalamaya konu olmuştur. Abdülhamid “gizlenmiş bir sultan”dı ve onu tarih sahnesinin en önüne çekip çıkarmak kolay değildi.⁸ Bu nedenle burada esrarını hâlâ kısmen koruyan bir adamdan çok, onun saltanatının öyküsünü bulacaksınız. Uzmanlar, gizli kalmış gerçeklerin açıklanacağını veya hiç bilinmeyen, yepyeni olguların gözler önüne serileceğini beklemesinler. Ama böyle bir eser o uzmanlar sayesinde kaleme alınabildi ve onlar, sayfaların arasında gezindikçe her birine neler borçlu olduğumu kolaylıkla saptayacaklardır.

1991. Muhtıralar için, karş. Mehmet Hocaoğlu, *Abdülhamit Han'ın Muhtıraları*, İstanbul, Selekte Yayıncılık, tarihsiz [1974]; A. Alâaddin Çetin, Ramazan Yıldız (ed.), *Sultan II. Abdülhamid Han, Devlet ve Memleket Görüşlerim*, İstanbul, Çığır Yayınları, 1976. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “İkinci Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dâir Muhtıraları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VII/10, 1954, s. 43-60. Abdülhamid'in Beylerbeyi Sarayı'nda göz hapsinde tutulduğu döneme ilişkin hekimî Atf Bey'in hatıratı henüz yayınlanmamıştır [Elinizdeki eserin Fransızcası çıktıktan sonra bu hatırat yayınlanmıştır: M. Metin Hülâgü (ed.), *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri. Hususi Doktoru Atf Hüseyin Bey'in Hatıratı*, Pan Yayıncılık, Temmuz 2003, İstanbul]; Enver Ziya Karal ve Haluk Y. Şehsuvaroğlu'nun kaynakça bölümünde belirtilen eserlerinde bu hatıratın bazı alıntılar bulunur. Abdülhamid'in hatıratı konusunda, karş. Karpat, *The Politicization of Islam*, s. 445-447.

8 Karş. F. Georgeon, “Le sultan caché: réclusion du souverain et mise en scène du pouvoir à l'époque de Abdülhamid II (1876-1909)”, *Turcica*, c. XXIX, 1997, s. 93-124.